

ÓCSAI ÉVA

Az emlékezés korlátai

SCHEIN GÁBOR: SVÉD

Pesti Kalligram Kft.
Budapest, 2015
207 oldal, 3000 Ft

Egyéni és kollektív traumáink megjelenítése és feldolgozása folyton visszatérő törekvése Schein Gábor írásainak, amelyek közt számtalan regény, vers, elbeszélés, dráma, esszé és publicisztikai írás szerepel irodalomtörténeti tanulmányai mellett. 2015-ben megjelent *Svéd* című kisregényének főszereplői két európai fővárosban, Stockholmban és Budapesten kutatják a múlt titkait és emlékeit, 50 évvel az 1956-os forradalom és több mint 60 évvel a holokauszt után.

A 2006-2007-ben játszódó történet, amely az akkoriban bezárásra ítélt lipótmezei elmegyógyintézet múltjához kötődik, összekapcsolja az egyéni és a kollektív emlékezetet és megrázkódtatásokat egy intézménnyel, amelynek fontos szerepe van a traumák feldolgozásában. A regény pontos megfigyeléseken alapuló, finoman kidolgozott nyelvezete és a gondosan felépített, nyitott szerkezet – a szerző korábbi írásaihoz hasonlóan – ezúttal is magában hordozza az olvasó elbizonytalanításának a szándékát, néha azonban olyan esetekben is, amikor a regény egésze szempontjából nem tűnik indokoltnak.

A mindentudó elbeszélő a regény alapszituációjában összefüggésbe hozza a három főbb szereplőt, akiknek a történeteikhez fokozatosan hozzákapcsolódnak a mellékszereplők életmozaikjai. Stockholmban a súlyosan beteg Grönewald úr halálos ágyához hívja Budapestről Bíró doktornőt, a Lipótmezőn működő elmegyógyintézet munkatársát, és megkéri, hogy zúzzon össze minden tárgyat a lakás egyik helyiségben. A doktornő egyúttal abban fog segíteni Grönewald úr kérésére, hogy az idős férfi nevelt fia, az 1956 után hozzájuk került Ervin megismerje magyarországi múltját és valódi édesanyja történetét. A továbbiakban a kisregény fokozatosan adagolja az információt az alapszituációból kibontakozó történésekhez, miközben válto-

”

gatja az idősíkokat és a helyszíneket, és azt a várakozást kelti, hogy a keresés végére a töredékes szövegrészek kiegészítik egymást. Ez azonban nem teljesül, a fragmentált életmozaikok nem állnak teljesen össze, ugyanis a szöveg egyik fontos szervezőelve a hiány és a kihagyás, a folyamatosság megszakítása.

Grönewald úr élettörténetének szintén meghatározó eleme a hiány. Nemcsak feleségével, Teresával, hanem a hároméves korától, 1957 óta velük élő Ervinnel sem alakít ki meghitt viszonyt. Nevelt fia elől eltitkolták magyar és zsidó származását, Grönewald úr nem folytatott vele párbeszédet gyerekkorától fogva. Ervint pénzért vették meg, akárcsak azokat a régi, használt tárgyakat, amelyeket az idős férfi az egyik szobában módszeresen gyűjteni kezdett, és történeteket talált ki hozzájuk. Ezek a fiktív elbeszélések az egyéni és a kollektív emlékezést helyettesítik, hogy elősegték a felejtést. Grönewald úr és felesége a regény szereplői közül a legidősebb nemzedékhez tartoznak, akik megérték a világháborút is. Ennek emlékeihez és a múlthoz való viszonyát jellemzi az idős férfi egyik megjegyzése, amelyet egy holokauszt-történethez fűzött: „Hogy megtörtént-e, hogy így történt-e meg, vagy őrült képzelődés, nem mindegy? Úgy tapasztaltam, aki az ilyen történetekkel nem tudott nyugodtan együtt élni, az maga is csakhamar beleőrült a történetekbe, amelyek nem tudnak véget érni. Felejteni kellene már! El kellene égetni a gonoszág emlékeit. Ki kellene égetni őket mindenkiből. Ha nem tudjuk megbocsátani őket magunknak, teljesül az ítélet: beteggé és gonosszá tesznek minket, nem engedik, hogy jók legyünk.”

A fenti idézet abból a szövegrészből származik, amely a legkevésbé illeszkedik a regénybe. Miután Ervin elvált feleségétől, Karintól, levelet írt neki a kapcsolatukról és Ervin gyerekkoráról, amelyet Karin később átadott Grönewald úrnak, ő pedig lábjegyzetekkel látta el Ervin önvallomását. A valószerűtlen eseménysornak és szövegalkotási eljárásnak – amelyet a *Bolondok tornya* (2008) című verses regényben is alkalmaz a szerző – az a funkciója, hogy megmutassa Grönewald úr részvétlen és elutasító viszonyulását nevelt fiához, a kapcsolatukért vállalt felelősség hiányát, aránytalanul hosszú, kinyilatkoztató hangú jegyzetei pedig tudálékos és zárt szemléletmódját, a párbeszéd elkerülését támasztják alá. Grönewald úr emellett olyan gondolatokat is megfogalmaz, amelyek nem illenek a karakteréhez és egy nyugdíjas külügyminisztériumi alkalmazott tapasztalataihoz, mint például a következő: „az idő önmagában nem létezik, elbeszélésekké kell változtatnunk, hogy megalkossuk benne magunkat”.

Az apa-fiú kapcsolat sokrétű konfliktusait Schein Gábor több írása is feldolgozza. A *Svéd* azt a szemléletváltást jeleníti meg, amikor az apa feladja a fiával való kapcsolat és az emlékek tagadását, majd fia múltjának megismerését választja: Budapestre utazik, és feltárja Ervin anyjának a történetét. Bíró doktornővel megsemmisíteti a régi tárgyakat, amelyekhez Grönewald úr fiktív történeteket alkotott, és ez a gesztus úgy is értelmezhető, hogy halála előtt belátta a gyűjtőszenvédélynek és a hozzájuk kreált fiktív történeteknek az értelmetlenségét, amelyek a családi titkok és hazugságok elfedését szolgálták, ezért megpróbálta helyreállítani a fiához való viszonyát. Az emlékezetkultúra terápiás nézőpontjából szemlélve azért kellett kapcsolatba lépnie egyéni és közös múltjukkal, hogy azt képes legyen feldolgozni és maga mögött hagyni. Nevelt fia azonban ezt a tettet is egy Ervin ellen irányuló, ellenséges lépésként értelmezte, ugyanakkor a regény nyitva hagyja azt a kérdést, hogy Ervin átértékeli-e nevelőapjához való viszonyát, miután Grönewald úr hozzásegítette őt ahhoz, hogy megismerje a múltját. Töredékes és homályos marad Bíró doktornő és Ervin budapesti találkozásnak

elbeszélése, a történet zárlata is, amelyben a párbeszéd hiánya és az egymás iránti közeledés határozza meg a valószerűtlen szituációkat.

Apjával ellentétben Ervin fontosnak tartja az egyéni és a kollektív történelem megismerését, amit érzékeltet a művészettörténet iránti érdeklődése és ez irányú tanulmányai, valamint a levéltárban folytatott munkája. Hiába kutatta azonban a kollektív múltat, nem tudta összekapcsolni vele személyes sorsát, hiszen meg volt fosztva kisgyerekkori emlékeitől és vér szerinti családja múltjának részleteitől. Ervinnek később nemcsak azt kell majd feldolgoznia, hogy anyja magyar zsidó és kommunista volt, hanem azt is, hogy svéd nevelőanyja vélhetően nem véletlenül titkolta el a fiú elől zsidó származását. Teresa ugyanis egy olyan ebédlőasztal örököse volt, amelyet apja elhurcolt vagy kitelepített zsidóktól kaparintott meg a német birodalmi vámhivatal, a Finanzamt tisztviselőjeként. Grönewald úr pedig azután kezdte el régi tárgyak gyűjtését és fiktív történeteik megalkotását, hogy az íróasztal valódi története a tudomására jutott.

A regény harmadik legjelentősebb szereplője Bíró doktornő, aki a lipótmezei elmeegógyintézet bezárásának szemtanúja és elszenvédője. Az egyik legjelentősebb magyar pszichiátriai intézet megszüntetése, valamint az 1956-os forradalom 50. évfordulójakor történt zavargások egy olyan társadalom szimbolikus eseményei, amelyek jelentős része elutasítja az egyéni és a kollektív múlt traumáinak a feldolgozását. Ebben a társadalomban nem találja a helyét Bíró doktornő, akit a mindentudó elbeszélő lelkiismeretes, becsületes és nagy tudású szakemberként jellemez, aki szolidáris a betegeivel, és felelősséget vállal értük az intézet megszüntetése után is. A regényben kizárólag vezetéknevével és szakmájával utalnak rá, a keresztnévét nem említik meg, mivel a negyvenéves nő identitásának legmeghatározóbb része az, hogy miként alakult a pályája. Az elbeszélő ezt a folyamatot részben feminista társadalomkritikai attitűddel válaszolja fel, miközben megmutatja azt, hogy a személyközi kapcsolatok súlyos etikátlansága hogyan erodálja a közösségeket, és miként torzítja az egyéni boldogulás esélyeit:

„Brandel [az elmeegógyintézet igazgatója] volt az első, akinek [Bíró doktornő] megmutatta az elképzeléseit és az első eredményeit. Brandel azonnal meghívta egy kutatásba, amelyről csakhamar kiderült, hogy nagymértékben éppen az ő ötleteire támaszkodik, és amit végül néhány hozzá hasonló helyzetű kutatónővel együtt kidolgoztak, azt mindenki Brandel teljesítményének könyvelte el. Nyilvánosan nem szólhattak egy szót sem. Ehelyett a kutatásban részt vevők egymással kezdtek versengeni. [...] A tanulmányaikban és a konferenciákon hivatkozás nélkül kezdték felhasználni egymás eredményeit. A pályázási lehetőségekről elfelejtették értesíteni egymást. Bíró doktornőnek ebben a versengésben nem voltak esélyei. Úgy tűnt, hiába olyan szép, hiába vannak eredeti elképzelései, és hiába ismeri alaposan a divatos elméleteket, vesztesnek termett. Képtelen kiállni magáért. És miközben a többieknek lassan alakulni kezdett az élete, ő még mindig ugyanott tartott. Albérlet, gyermektelenség, magány, megvalósíthatatlan ambíciók.”

Bíró doktornő három, ironikusan jellemzett kolléganőjét többnyire szintén a hiányaikkal írja le az elbeszélő, közülük ketten a kivándorlást fontolgatják. A múltból pedig egy újabb női életsors dokumentumai keríti elő Bíró doktornő az elmeegógyintézet archívumából Grönewald úr kérésére, amelyek Ervin anyjának, Stiller Annának a kezelését rögzítik az 50-es évek végéről és a 60-as évek első feléből. Ezek az iratok a regény történeti magját alkotják: a kommunista nézeteket vallott Anna kezelésének története valódi dokumentumokra épül. A dok-

tornó ezek értékelésekor – mintegy rezonőrként – nem tör pálcát a nő fölött, hanem szembe fordul apja szigorúan ítélkező szemléletmódjával, a megértésre törekszik, és együtt érez mindazokkal, akik a történelem veszteseivé váltak. Az átértékeléssel járó dilemmát így fogalmazza meg: „Hogyan fogadjunk el bensőleg értelmesnek és igaznak egy álláspontot, ha az elfogadása felszámolja, akár csak egy órára, vagy egy napra is, annak a történetnek az egyedüli igazságát, amelyben felnőtünk, és amelyhez minden más történet igazságát viszonyítottuk?” Ez egy olyan, semmit sem kirekesztő nézőpont elfogadását jelenti, ahonnan szemlélve a különböző múltképek és emlékezési stratégiák, valamint az egymást kizáró álláspontok kiegészítik egymást. A szolidaritás megnyilvánulásának egy másik példája Szigeti Magda alakja, aki egy temetőben ismeretlenül és önzetlenül felajánlja segítségét Grönewald úrnak, amikor Ervin anyjának a nyomára szeretne bukkanni. Vele éles ellentétben áll egy másik temető portása, aki csak ellenszolgáltatásért hajlandó segíteni.

A kisregényben az elbizonytalanítással (elhallgatással, kifejtetlenséggel, váratlan téma-váltással) ellentétes szövegalkotási eljárás az erősen reflektált nyelv, valamint az aforisztikus, olykor kinyilatkoztató hangú mondatok alkalmazása, aminek egyik példája Ervin levelének egy mondata: „Aki nem válaszol, amikor megszólítják, aki nem látható, amikor valaki felé fordul, annak hatalma van.” A mindentudó elbeszélő fogalmazásmódja azonban szintén kérdéseket vet fel az olvasóban, hiszen nem minden esetben lehet egyértelműen elv拉斯ztani egymástól az elbeszélő és a szereplők gondolatait. Ugyancsak tisztázatlan, hogy az egymással kommunikáló svéd és magyar szereplők milyen közös nyelven beszélnek, és kifejtetlenül maradnak az idegen nyelven folytatott párbeszédok lehetséges kommunikációs dilemmái.

A *Svéd* Schein Gábor korábbi kisregényeihez hasonlóan két térben távoli európai helyszínen, valamint több történelmi korszak között létesít kapcsolatot, és érzékletesen megformált szereplői nézőpontjaiból izgalmas együttgondolkodásra hívja olvasóit arról, hogy a személyes és a közös traumák szándékos és szándéktalan elfelejtése vagy felidézése milyen szerepet tölthet be a jelen és a jövő tapasztalatának az alakításában.